

Henk de Roest

De Nieuwe Bijbelvertaling en de schriftlezing

Een kleine praktisch-theologische evaluatie¹

THE NEW BIBLE TRANSLATION AND SCRIPTURE READING: A BRIEF PRACTICAL-THEOLOGICAL EVALUATION

In this article, the author focuses on the phenomenon of scripture reading in relationship to the new translation of the Bible. How do the listeners in protestant services respond to the new translation? Can we discover a 'conservative impulse', a reserved attitude towards new words and expressions or are the listeners relieved that a new translation has replaced the translation of 1951? First, the author discusses the meaning of liturgy and the influence of a church service upon the participants. Then he analyses the distinct meaning of scripture reading. He asks for the criteria to be applied to a translation that aims at being read aloud. Finally, the results are presented of a limited empirical, quantitative and cross-sectional survey. One of the main results is that the new translation meets the criteria well. Another result is that a considerable number of listeners evaluate the comprehensibility of the translation positively, while they simultaneously regret the loss of well-known and cherished words.

Inleiding

Het behoort tot de doelstellingen van het vertaalproject, dat de nieuwe vertaling van de bijbel (NBV) als standaardvertaling zal 'worden voorgelezen in kerken en synagogen.'² Deze ambitie wekt onze interesse. Naar schriftlezingen is, anders dan naar preken en gebeden, voor zover ons bekend noch binnen de godsdienstpsychologie noch binnen de praktische theologie empirisch onderzoek gedaan. De empirische Wende die zich sinds het begin van de jaren tachtig in de breedte van de praktische theologie, evenals in haar subdisciplines (kerkgebouw, homiletiek, liturgiek, etc.) heeft voltrokken, leidde nog niet tot analyses van de hoorders in hun reageren op de teksten die tijdens een eredienst of eucharistieviering worden voorgelezen. Hoe kerkgangers preken beluisteren staat momenteel sterk in de belangstelling, maar wat het voorlezen uit de bijbel voor kerkgangers betekent is niet bekend. Een nieuwe vertaling biedt dan ook een welkome aanleiding tot een kleine empirische verkenning.

De vrijgave van een nieuwe vertaling voor gebruik in de liturgie roept immers verschillende interessante vragen op. Bij een regelmatige deelname aan de kerkdienst hebben de kerkgangers gedurende meerdere jaren bijbelgedeelten horen voorlezen in de vertaling uit 1951 en preken beluisterd die op deze vertaling waren gebaseerd. Nu wordt de bijbel in nieuwe bewoordingen voorgelezen. Hoe wordt deze verandering ervaren? Hoe waarden de hoorders de taal van de NBV? Spreekt de nieuwe vertaling kerkgangers aan of zijn zij dermate gehecht geraakt aan de oudere woordkeuze, dat zij moeite hebben met de nieuwe teksten? Kunnen we, zoals Nicolette Hijweege suggereert, wellicht een 'conservative impulse',³ een gereserveerde attitude ten opzichte van de nieuwe verwoordingen, waarnemen of juist niet: zijn de kerkgangers opgelucht dat de vertaling uit 1951 eindelijk kan worden vervangen? Misschien bestaan beide houdingen ook wel naast elkaar en moeten we met Sijbolt Noorda zeggen dat het een kwestie van tijd zal zijn totdat nieuwe woorden vertrouwd zijn geraakt.⁴

Langs drie wegen komen we in dit artikel tot een beantwoording van deze vragen. Eerst bespreken we de betekenis van de liturgie. Welke invloed heeft een kerkdienst of eucharistieviering op de kerkgangers? We kunnen differentiëren tussen een cognitieve, affectieve en moreel-praktische werking (1). Vervolgens analyseren we het verschijnsel 'schriftlezing'. Zij heeft een vaste plaats binnen het 'heilig' spel van de liturgie.⁵ Luisteren naar een voorgelezen bijbelgedeelte is een kernelement in elke kerkdienst of viering.

In de volle breedte van de kerken zijn kerkdiensten en vieringen zonder schriftlezing ondenkbaar. Lezen uit de bijbel behoort tot de belangrijkste rituele handelingen van de kerk.⁶ Waar ligt echter hun eigen, zelfstandige, betekenis (2)? Hierna bespreken we de criteria die gesteld worden aan een vertaling welke uitdrukkelijk bedoeld is om tijdens de schriftlezingen te worden voorgelezen. Het betreft verstaanbaarheid en herkenbaarheid, maar ook het vermogen van de taal om mensen te ondersteunen in hun spiritualiteit (3). Ten slot te geven we de resultaten weer van een kleine kwantitatief onderzoek onder honderd vijf tig hoorders. Aan drie groepen van vijftig kerkgangers uit drie verschillende gemeenten uit de Protestantse Kerk in Nederland is een vragenlijst overhandigd met uitspraken over de schriftlezingen uit de NBV. Na de schriftlezingen en dus tijdens de kerkdienst, is er tijd gecreëerd om het formulier in te vullen. De meting heeft de status van een *snapshot*. Het onderzoek is hiermee hoogst voorlopig en heeft hooguit het karakter van een eerste verkenning. Het betreft cross-sectioneel onderzoek.⁷ We bieden een eenmalige momentopname en een beperkte steekproef, terwijl voor belangwekkende bevindingen een lange observatietermijn en een grotere onderzoeksgroep wenselijk is.⁸ Naarmate hoorders wennen aan de taal van de NBV zal ook hun waardering van het woordgebruik aan verandering onderhevig zijn. We merken eveneens op, dat de respons van de hoorders voor een beoordeling van de NBV beperkte betekenis heeft. Het lijkt in onze cultuur overal om de ontvanger, lezer, kijker of luisteraar te gaan. Zelfs de preek steunt op de hoorders om hun vermogen als luisteraars in te zetten en zelf de betekenis van de preek te creëren.⁹ In de discussie over de NBV gaat het vooral om de vertaalprincipes, de concrete vertaalregels en ook om vergelijking met andere vertaal mogelijkheden.

Niettemin, de hoorders hebben een stem. De omvang van de steekproef was daarbij groot genoeg om heel voorzichtig enkele hypothesen te kunnen toetsen, de criteria voor een voorleesvertaling aan een eerste empirische toetsing bloot te stellen en richtingen (*trends*) aan te geven voor verder onderzoek. De analyse geeft in elk geval weer hoe de NBV door kerkgangers in drie willekeurig gekozen gemeenten wordt beluisterd en beoordeeld. We kunnen waarnemen welke invloed het opleidingsniveau heeft op hun waardering

wat hen in het bijzonder aanspreekt in de NBV en wat zij, eventueel, in de nieuwe bewoordingen missen. Het bleek daarnaast mogelijk om zowel een affectieve als een cognitieve waarderingsdimensie te construeren (4).¹⁰ We beëindigen dit artikel met een korte terugblik (5).

De liturgie en de gelovigen

De liturgische dimensie is fundamenteel voor betekenis toe-eigening. De kerkgangers komen samen om hun geloof 'op rituele wijze tot uitdrukking te brengen en zich als kerkgemeenschap te vestigen'.¹¹ Geformuleerd in het taalveld van de godsdienstwetenschap en de godsdienstpsychologie: de 'gemeenschappelijke rituele praktijk' waarvan het lezen van de bronteksten van kerk en geloof deel uitmaakt, heeft een cognitieve, handelingsmatige (praktisch morele) en affectieve, vormende werking op het individu. Anders gezegd, zij heeft sterke invloed op de geloofsovertuigingen, op de opvattingen over God, mens en wereld. Daarnaast gaat invloed van de liturgie uit op de motieven voor het handelen. Bovendien kunnen er religieuze gevoelens door worden opgewekt. Het vertellen en opnieuw vertellen van de grondleggende heilsgeschiedenis en het herhaaldelijk uitvoeren van handelingen, waarin symbolen en symbooltaal samenkomen, kunnen gevoelens geven van zekerheid en heilheid, van troost en bevrijding.¹² De liturgie brengt comfort en challenge teweeg. De in de liturgie vertelde verhalen, maar ook de rituelen, helpen mensen hun leven in ruimte en tijd te oriënteren.¹³ Soms ervaren de deelnemers aan de liturgie daarbij hoe het goddelijke werkelijk door de woorden en gebaren heen 'speelt'. De liturgische taal, de symbolen, de teksten en de uitleg daarvan kunnen een religieuze betekeniswereld openen.¹⁴ We kunnen vanuit een praktisch-theologische interesse stellen dat er voor deelnemers sprake kan zijn van een beoefenen van de gemeenschap met God. De liturgie is een intermenselijk gebeuren, maar er is ook de ondervinding dat God zich in dit gebeuren bekend kan maken, zich tegenwoordig kan stellen en zijn heil doen ervaren.¹⁵ Empirisch onderzoek bevestigt dit grote belang van de liturgie. Zowel voor pastores als voor vrijwilligers in parochies vormt de liturgie de belangrijkste bron voor hun religieuze ervaringen.¹⁶ Dit spoort met godsdienstpsychologische inzichten dat juist de toe-eigening van bijbelse taal, bijbelse verhalen en bijbelse beelden religieus ervaren mogelijk maakt.¹⁷ Onderzoek in de protestantse wereld

toont eveneens aan, dat de kerkdienst nog altijd als betekenisvol wordt ervaren. Het meest gekozen motief van protestanten om zich te verbinden aan een kerk luidt 'samen met anderen het geloof beleven'.¹⁸

De zelfstandige betekenis van de schriftlezingen

De vierende gemeente vormt de eerste context van de bijbel waarin de bijbel fungeert.¹⁹ Kerkelijke samenkomsten zijn ondenkbaar zonder lezing uit de Schriften, al zijn er ook tijden geweest waarin de schriftlezing niet als kern van de liturgie werd ervaren.²⁰ Niettemin, zoals in de synagogale eredienst binnen het jodendom uit de Tora, de Profeten en de Geschriften wordt voorgelezen,²¹ zo lezen de christelijke kerken in hun liturgische bijeenkomsten al eeuwenlang de teksten van de beide Testamenten.²² Reeds in de oudste liturgische bronnen vinden we aangegeven dat uit oudtestamentische geschriften wordt voorgelezen en tevens dat teksten worden voorgelezen die later het Nieuwe Testament zijn gaan vormen: brieven en evangeliegedeelten. De laatste worden daarbij wel aangeduid als 'gedenkschriften van de apostelen'.²³

Hoe de Schriften gelezen zijn, daarover bestaan slechts vermoedens. Het oudste lectionarium is ons pas bekend uit de vierde eeuw.²⁴ Opmerkelijk is wel, dat verschillende bijbelboeken een 'liturgisch koloriet' laten zien.²⁵ Ze zijn in hun eindvorm waarschijnlijk bewust in het kader van de liturgie geplaatst. De Bijbel is 'liturgisch getint en gestructureerd' én functioneert op een prominente manier in de liturgisch geordende samenkomsten van de kerk.²⁶ De liturgische matrix van de eerste gemeenten is de meest waarschijnlijke setting voor het ontstaan van de nieuwtestamentische teksten. De bijbel is allereerst ten behoeve van de liturgie geschreven. Het is zijn primaire *Sirz im Leben*. Voor de christelijke traditie geldt de Schrift als *verbum Dei scripsum*, als een maatgevend ijkpunt voor elke actuele verwoording van het christelijke geloof. Bijbellesing speelt al eeuwenlang een essentiële rol in de bepaling van de christelijke identiteit, zowel collectief als individueel. Veelvuldig gebruikt de traditie hiervoor de uitdrukking: opbouw (*aedificatio*), zowel ten aanzien van de kerk als met het oog op de enkeling.²⁷ De Schrift is bron én norm, zowel voor de individuele gelovige als voor de geloofsgemeenschap. Dit is te beschouwen als een protestants principe, maar evenzeer gaat dit op voor de rooms-katholieke, eucharistische liturgie. De focus van de eucharistie is gericht op bijbelteksten en hun interpretatie: de lezingen uit de beide testamenten en het eucharistisch gebed staan in de mis centraal.²⁸ De Reformatie heeft daarbij overigens van meet af aan de nadruk gelegd op het orale verstaan van de tekst.²⁹ Het accent lag op de woorden, zoals deze in de liturgie werden uitgesproken. Luther schrijft dat het evangelie niet alleen iets geschreven zou moeten zijn, maar vooral een gesproken woord. Dat is ook waarom, zegt Luther, Christus niets opschreef, maar slechts sprak. Het gaat om het mondelinge Woord (*verbum vocale*), de persoonlijke toespraak.³⁰ Christus noemde zijn leer geen Schrift, maar evangelie, goed nieuws, dat wil zeggen een proclamatie welke niet word~ verspreid met de pen, maar door het woord of de mond. Ook Calvijn gaat het om de stem van God. Voorgangers zijn de 'mond van God'.³¹ Schriftlezingen en preek worden door de Reformatie daarbij als een eenheid beschouwd.³² De tekst voor de preek wordt ontleend aan de lezingen en de preek veronderstelt het beluisteren van de schriftlezingen.

Niettemin houd ik vast aan de eigen betekenis van de schriftlezing. Ik doe dit vanuit een theologisch perspectief, omdat de hoorders door het horen van de woorden betrokken kunnen raken bij Gods heil en zich, naar eigen zeggen, persoonlijk aangesproken kunnen weten. De Schrift is gegeven om gelezen én gehoord te worden. De gemeente leeft van het levende Woord, van het luisteren naar de Schrift en zij verbeeldt zich dat God haar daarin aanspreekt.³³ Schriftlezingen hebben echter ook vanuit een communicatiekundig perspectief een zelfstandige plaats in de liturgie. In de liturgie komt de bijbel niet in zijn geschreven vorm ter sprake maar als een voorgelezen tekst.³⁴ Schriftlezingen beginnen abrupt en komen, anders dan bij een visuele ontmoeting met de tekst, door de cesuur die de voorlezer aanbrengt tot een plotseling einde. De passage die wordt gelezen is afgebakend. Zij krijgt hierdoor een andere werking dan zij heeft binnen de bijbel als geheel. Een gelijkenis of een briefpassage wordt uit de doorgaande gang van het verhaal of uit de gedachteontwikkeling van de brief gelicht. Van belang is echter ook dat de opgeschreven tekens klank krijgen. Er wordt stem aan verleend en ze vormen zich tot 'klanklichaam'. Ze veranderen van opgeschreven woorden tot gesproken en gehoorde woorden. Hierdoor verschilt de bijbel zoals deze wordt voorgelezen van de bijbel die mensen gebruiken in studiegroepen of die zij privé, voor

zichzelf, lezen.³⁵ Het is iets anders om een tekst te horen, dan om een tekst te lezen. Voorlezen en horen is een fysiek gebeuren.³⁶ Tijdens de schriftlezing hebben de stem van de voorlezer, evenals het oor en de geheugencapaciteit van de hoorder, invloed op de betekenisoverdracht. Adempauzes spelen een rol, evenals ritme, dictie en intonatie. Iedere schriftlezing brengt daarmee onmiddellijk enige actualisering met zich mee. Wie voorleest, selecteert een perikoop, maakt een keuze voor een vertaling, spreekt de woorden op zijn of haar eigen manier uit en beïnvloedt daarmee de werking van de tekst. Ritme en klank, maar ook de uitspraak nemen een hoorder mee of doen deze afhaken. Het taalregister en de inhoud van wat wordt gelezen, beïnvloeden ook de wijze van de voordracht.³⁷ De ene passage zal een ander stemregister openen dan de andere. Het woord wordt tot een dynamisch gebeuren. Het luisteren naar schriftlezingen is bovendien een lineaire activiteit.³⁸ Wie luistert, kan niet terughoren wat is gezegd, zoals dat wel mogelijk is met een geschreven tekst. Bij de orale proclamatie hebben hoorders slechts één keer de kans om het Woord te horen, en dan is het weg. Daarom vraagt het inspanning om vast te houden wat gehoord wordt. De ene schriftlezing is moeilijker te volgen dan de andere. Hierbij speelt vooral de verstaanbaarheid en de herkenning van de woorden een rol.

Criteria voor een voorleesvertaling

We nemen ons uitgangspunt in de perceptie van de hoorders. Het is ons te doen om de respons op de NBV als een voorgelezen en binnen het kader van de liturgie gehoorde tekst. Aangezien we beogen een 'kleine evaluatie' te geven hebben we uitspraken geformuleerd aan de hand van een aantal criteria. Zonder criteria is een evaluatie een slag in de lucht.³⁹ Wat zijn echter de criteria waaraan een voorleesvertaling zou moeten voldoen? Voorts, welke rol spelen zij in ons onderzoek?

Van belang is allereerst, dat hoorders de tekst kunnen verstaan.⁴⁰ Dit betekent dat de woorden kunnen worden begrepen en dus niet te moeilijk zijn. Het houdt ook in dat zinsconstructies niet te gecompliceerd mogen zijn en dat zinnen niet te lang mogen zijn. Verstaanbaarheid en begrijpelijkheid vergemakkelijken het onthouden van de voorgelezen passages. Bij het horen is de 'eerste toegang' tot de tekst bepalend voor het feit of mensen afhaken, dan wel geïnteresseerd blijven luisteren. In ons onderzoek hebben we de verstaanbaarheid van de schriftlezingen uit de NBV geoperationaliseerd door de respondenten uitspraken voor te leggen als: 'ik vond de schriftlezingen uit de NBV moeilijk te volgen', 'ik kon mijn aandacht goed bij de schriftlezingen uit de NBV houden' en 'ik kan mij herinneren wat in de schriftlezingen uit de NBV is gezegd'.

Vervolgens dient de taal *herkenbaar* of *vertrouwd* te zijn. Een groot aantal nieuwe woorden vergt inspanning van de hoorder om de tekst goed te kunnen volgen. Hier komt nog iets bij. Wanneer woorden en beelden die affectief geladen zijn en verbonden zijn met emoties en herinneringen, worden vervangen door alternatieven kan dit als een verlies aan betekenis worden ervaren. Een nieuw woord op de plek waar eerst een door de traditie geijkte term werd gebruikt kan invloed hebben op de toe-eigening van de teksten. Eerder maakte ik al gewag van de 'conservatieve impuls', de neiging om het nieuwe met een lichte argwaan te beschouwen. Nieuwe woorden op plaatsen waar vertrouwde formuleringen stonden kunnen worden beleefd als verarming. Dit kan zich voordoen wanneer het religieuze termen betreft ('zonde', 'heerlijkheid', 'genade') of vaste wendingen ('en het geschiedde'), maar ook wanneer woorden uit de Schrift opgenomen zijn in liturgische teksten. Daarbij is te denken aan doopteksten, de zegen en het 'Onze Vader'. Het geldt echter ook voor zinsneden die mensen in de ziel gegraveerd staan en die hen hebben geholpen in hun ontmoeting met God. Soms gaat het ook om woorden die niet voor hen zelf, maar voor hun (groot)ouders dierbaar waren, waar een nieuwe vertaling eigenlijk 'niet aan mag komen'. Te verwachten is in elk geval, dat het weglaten van vertrouwde woorden effect zal sorteren bij de hoorders. Bij de totstandkoming van de NBV is men zich van dit effect ook bewust geweest.⁴¹ Vele vertrouwde religieuze termen zijn in de NBV teruggekeerd, al is hun bruikbaarheid afhankelijk gemaakt van de context. Bij de open vragen in dit onderzoek is ruimte gegeven, waarin de respondenten konden aangeven wat hen in het algemeen het meest aanspreekt in de schriftlezingen uit de NBV, wat zij missen en waar zij moeite mee hebben.

Nieuwe woorden, beelden en uitdrukkingen, kunnen aan oude, herkenbare bijbelgedeelten, evenals aan ondoorzichtige passages, juist door hun gevoelswaarde immers ook als een verrijking worden ervaren.

Een andere woordkeus kan een verrassend nieuw licht werpen op een bekend tekstgedeelte. Van een creatieve woordkeuze, die nieuwe toegang geeft, kan ook genoten worden... Zo hebben wij in het onderzoek de kerkgangers dan ook de uitspraak voorgelegd: 'ik geniet van de taal van de NBV', Ten slot te, het criterium van de vertrouwdeheid vraagt vooral om tijd, teneinde aan de tekst gewend te raken, Affectieve binding heeft tijd nodig en uitdrukkingen kunnen pas in de loop van de tijd dierbaar worden, Niettemin hebben we uitspraken in onze vragenlijst opgenomen die reeds in dit stadium kunnen laten zien of affectieve binding begint te ontstaan.

In het verlengde van het voorgaande komt het derde criterium van een voorleesvertaling aan de orde. Zij dient de hoorders te helpen in de ontwikkeling van hun *geestelijk leven*, hun spiritualiteit of godsdienstoefening. Liturgie in de ruimere zin beoogt mensen te ondersteunen om God te ontmoeten.⁴² Liturgie is het uitsparen van tijd en ruimte, om aandacht te kunnen schenken aan God en de ander. Liturgie kan in theologische zin gezien worden als 'een aan mensen gegeven mogelijkheid zich te begeven in het krachtveld van de Naam'.⁴³ Het gaat om de mogelijkheid persoonlijk te worden aangesproken. De taal van een voorleesvertaling die binnen de liturgie wordt gebruikt dient daarmee niet alledaags te zijn.⁴⁴ Het mag geen straattaal zijn, hoewel ze omgekeerd ook niet een geheimtaal van ingewijden mag zijn. Een voorleesvertaling dient over een zekere waardigheid te beschikken en toegang te geven tot de 'wonderlijke taalwereld van de kerk',⁴⁵ opdat mensen achter en in de woorden de stem of de aanwezigheid van God kunnen bespeuren. Zij behoeft evenwel geen 'waas van heiligheid' te bezitten om gezien haar poëtischbeeldende en symboliserende kracht te kunnen bijdragen aan het ondervinden van de stem van God. Hijweege poneert dat een aantal hoorders de NBV bij voorbaat met een zeker wantrouwen zullen bejegenen omdat zij, aldus Hijweege, zullen vrezen, dat de nieuwe taal niet in staat zal zijn om 'het heilige' te communiceren.⁴⁶ Noorda geeft in reactie op deze stelling aan, dat het essentieel is om de verschillen in genre te honoreren.⁴⁷ Proza verschilt van poëzie en een betoog in een brief is in een andere taal gesteld dan de taal van de gelijkenissen. Religieuze taal varieert in intensiteit.⁴⁸ Eerder gaf ik reeds aan dat de vertalers bovendien bepaalde 'religieuze termen' hebben laten terugkomen. Voor andere woorden (bijv. 'heerlijkheid') zijn echter, omdat ze geacht werden al te 'bijbeltalig' te zijn, volgens de vertalers 'betere alternatieven' gezocht.⁴⁹ Duidelijk is dat er geen eenstemmigheid is over welke taal het meest geschikt is om uitdrukking te geven aan dit criterium. Voor het onderzoek legden we respondenten uitspraken voor als: 'de tekst en woordkeuze van de NBV raakten mij persoonlijk' en 'ik voelde mij betrokken bij de schriftlezingen uit de NBV' en boden we ruimte in de open vragen. Gezien de semantische verwarring ten aanzien van begrippen als 'spiritualiteit', 'het heilige' of 'religiositeit' hebben we een uitspraak waarin deze concepten zijn opgenomen weggelaten. Hier liggen overigens wel mogelijkheden voor nader onderzoek.

Een criterium dat uitsluitend gehanteerd wordt door hen die de samenhang van de bijbelse geschriften beklemtonen, luidt dat sleutelwoorden, motiefwoorden en zeker de woorden met een theologisch gehalte, juist in een voorleesvertaling (!) op dezelfde wijze vertaald dienen te worden.

De brontekst heeft een eigen idioom en zinsbouw en daaraan dient een groter belang te worden toegekend dan aan de taal waarin vertaald wordt. Met parafrazen is voorzichtigheid geboden. Dwarsverbindingen en mogelijk intentioneel aangebrachte zinspelingen van de auteur moeten zichtbaar en, vanwege het gebruik als voorleesvertaling, hoorbaar blijven. Dat vergt wellicht enige 'duchtige oefening' voor de hoorders en de voorlezers,⁵⁰ maar wanneer er tijdens de preek telkens moet worden gezegd: 'eigenlijk staat er. ..' maakt dat, zo stelt bijvoorbeeld Karel Deurloo, de hoorders onmondig. Een voorleesvertaling dient de hoorders niet op afstand te zetten.⁵¹ Het vertaal- en redactieteam van de Naardense Bijbel, welke ook bedoeld is om te worden beluisterd, acht het zelfs 'karikuraal', wanneer de voorganger in de preek zegt: we hebben gelezen 'zus en zo', maar eigenlijk staat er 'dat en dat'.⁵²

De NBV-vertalers stellen dat stijl, woordregisters, genre en klankpatronen tot hun recht moeten komen.⁵³ Context en 'beperkte concordantie' zijn cruciale vertaaluitgangspunten.

Welke aandacht krijgt deze discussie nu in het onderzoek? Welnu, in de Naardense Bijbel zijn, zoals Oussoren aangeeft, 'eendere woorden eender' gebleven.⁵⁴ We waren bij het onderzoek dus benieuwd of mensen die de Naardense Bijbel kennen, wellicht minder tevreden zijn met de NBV dan mensen die deze

vertaling niet kennen. Bij de verwerking van de antwoorden hebben we gekeken naar een mogelijke invloed op de waardering van de NBV bij gelijktijdige kennismaking met de Naardense vertaling. Ook de open vragen boden een mogelijkheid voor hoorders om hun visie kenbaar te maken.

Ten slotte geldt het criterium van de *inclusieve* taal. Het is niet altijd gemakkelijk om exclusieve taal in oude teksten te veranderen, maar juist vanwege het gebruik in een moderne liturgie moet een voorleesvertaling hiervoor gevoelig zijn. Een schriftlezing adresseert alle hoorders, zoals ook reeds lang bekend is dat mannelijke meervoudsvormen in de brontaal aanspreking zijn van mannen en vrouwen. In de vertaling moet dit expliciet worden gemaakt.⁵⁵ In het onderzoek hebben we gekeken naar mogelijke verschillen in waardering van de NBV door mannen en vrouwen.

Onderzoeksresultaten

Kort na haar introductie heeft Marcel Barnard aangegeven de NBV juist vanwege de voornaamste vertaalprincipes, te weten 'brontekstgetrouw' en 'doeltaalgericht', geschikt te achten voor het gebruik in de liturgie.⁵⁶ Hij sprak de verwachting uit dat kerkgangers die de NBG-vertaling uit 1951 kennen de introductie van het voorlezen uit de NBV 'als een opluchting' zullen beleven. Het Nederlands van de jaren veertig is, stelde Barnard, 'voor onze laatmoderne oren eenvoudigweg een ouderwets klinkende taal'.⁵⁷ Bij het werken aan de nieuwe vertaling zijn 'voorleesbaarheid' en 'hoorbaarheid' echter nadrukkelijk criteria geweest waaraan de vertalers telkens aandacht schonken. Ritme en klank maar ook de kracht en kwaliteit van de beelden en van Nederlandse stijlfiguren speelden bij de uiteindelijke woordkeuze een grote rol. Barnard verwacht op grond hiervan dat de NBV haar weg in de liturgie zeker zal vinden. Omgekeerd formuleert Hijweege, zoals we hebben gezien, een aantal mogelijke weerstanden tegen de taal en woordkeus van de NBV.

Welnu, zoals we reeds in de inleiding hebben aangegeven, bieden we van deze inschattingen een eerste, uiterst beperkte en voorlopige, empirische toetsing. De toetsing is beperkt, aangezien de steekproef klein is. Het gaat daarnaast om een *cross-sectioneel* onderzoek in slechts drie geloofsgemeenschappen van protestantse signatuur. We hebben ook geen vergelijkingsmateriaal uit onderzoek naar de vertaling van 1951. In de kerkdiensten is alleen uit de NBV gelezen en ook de inhoud van de schriftlezingen doet uiteraard bij de beantwoording van de vragen mee.⁵⁸ Niettemin was het alle deelnemers duidelijk dat het bij dit onderzoek om de taal van de nieuwe vertaling ging. Alle 150 mensen aan wie we vragenlijsten hebben uitgereikt hebben deze ingevuld. De kwaliteit van de ingevulde formulieren was goed: de respondenten hebben geen gesloten vragen overgeslagen. De uiteindelijke 'respons-groep' kende een voldoende spreiding naar opleiding, geslacht en leeftijd.

Wat kunnen we zeggen over de resultaten? Allereerst, de waarneming van een predikant die aangaf dat de schriftlezingen sinds de introductie van de NBV een 'hoge luisterdichtheid' kennen, vindt empirische ondersteuning. De hoorders voelen zich in hoge mate betrokken bij de schriftlezingen uit de NBV. Er is een sterke verbinding tussen schriftlezing en hoorders. Ten aanzien van de uitspraak 'ik voelde mij betrokken bij de schriftlezingen uit de nieuwe bijbelvertaling', antwoordt 88,7 % 'mee eens' of 'helemaal mee eens'. De gemiddelde score is eveneens hoog (1.81). In overeenstemming hiermee scoren de respondenten ook op andere uitspraken die te maken hebben met een affectieve waardering hoog. Slechts 4% van de kerkgangers blijkt in de affectieve dimensie uitgesproken negatief te staan tegenover de schriftlezingen uit de NBV (uitsluitend negatieve antwoorden). Tweederde van de 150 kerkgangers heeft uitsluitend positieve antwoorden. Vrijwel niemand verveelt zich en weinigen staat de taal tegen.⁵⁹ Bij een sterkere uitspraak als 'ik geniet van de taal van de NBV' ligt het iets anders. Er tekent zich wel een ruime meerderheid af onder de kerkgangers die het hiermee eens is, maar een derde van de hoorders geeft aan het hier niet of in het geheel niet mee eens te zijn. Een kleine rimpeling in het positieve beeld? Ik kom er straks op terug. Vervolgens, uit een aantal uitspraken konden we in de cognitieve dimensie een schaal construeren. Op deze schaal oordeelt 61% eenduidig positief, 37,4% enigszins ambivalent (nog altijd neigend naar het positieve) en slechts 6,7% negatief (1,3% zeer negatief). Ten aanzien van afzonderlijke *items* geldt: kerkgangers herinneren zich wat in de schriftlezingen is gezegd (82,7%), vinden de taal niet

te moeilijk (88%), kunnen weergeven waar de schriftlezingen over gaan (65,3%) en kunnen hun aandacht er goed bij houden (87,3%).

Opvallend met betrekking tot zowel de affectieve als de cognitieve dimensie is dat de opleiding die mensen hebben gehad, positief correleert met de waardering. In beide dimensies is de waardering positiever, naarmate de opleiding hoger is.⁶⁰ Bovendien geldt: hoe hoger de opleiding, hoe minder voorkeur men heeft voor een andere vertaling. Leeftijd lijkt een lichte invloed te hebben: hoe hoger de leeftijd, hoe meer men het eens is met de stelling dat de taal van de schriftlezing hen tegenstaat. *Gender* hangt niet samen met de gegeven antwoorden. Mannen en vrouwen verschillen niet in hun waardering. Vertrouwdheid met oudere bijbelvertalingen of bekendheid met de Naardense vertaling hebben geen invloed op de waardering. We konden bijvoorbeeld geen verband vaststellen tussen de vertrouwdheid met oudere vertalingen en een voorkeur voor deze oudere vertalingen. Een zwak punt van ons onderzoek is dat we niet gevraagd hebben naar de waardering van deze oudere vertalingen, noch naar de waardering van de Naardense vertaling.

Dit roept de vraag op: hoe liggen de zaken bij de eenduidige uitspraak: 'ik heb voorkeur voor schriftlezingen uit een andere vertaling'? Met deze uitspraak is 4,7% het helemaal eens, 14% is het ermee eens, 54% is het niet met deze uitspraak eens en 27,3% helemaal niet. De overgrote meerderheid (81,3%) heeft, tien maanden na introductie van de NBV, bij de schriftlezingen voorkeur voor deze nieuwe bijbelvertaling.

Uit de antwoorden op de open vraag 'wat mij het meest aanspreekt in de NBV' konden we vier categorieën construeren. Kerkgangers noemen: de begrijpelijke, duidelijke, heldere taal (1), het eigentijdse, moderne taalgebruik (2), de mooie, prachtige taal (3) en 'het nieuwe van de vertaling, waardoor ik ga vergelijken' (4). Een kwart van de respondenten laat deze vraag oningevuld. Van de overigen geeft 44,6% aan, dat vooral de 'begrijpelijkheid' van de taal hen aanspreekt, terwijl 32,1% kiest voor formuleringen als: 'eigentijds', 'taal van vandaag', of 'moderne taal'. Een klein percentage (6,3%) voelt zich sterk aangesproken door de schoonheid van het taalgebruik, terwijl een aantal hoorders (17%) zich juist door de nieuwe vertaling uitgenodigd voelt om teksten te vergelijken met oudere vertalingen. Bij de vraag 'wat ik mis in de NBV' vult 26,7% niets in, een derde (34,7%) stelt uitdrukkelijk: 'ik mis niets'. Opvallend is echter dat een nog groter percentage (38,7%) van alle respondenten zegt de oude, vertrouwde woorden (32%), evenals de poëtische uitdrukkingen (6,7%), te missen. Het betreft 58 van de 150 kerkgangers. Hierbij hebben vooral zij die zeggen de dichterlijke taal van de oudere vertalingen te missen, een voorkeur voor deze oudere vertalingen. Bij de groep die zegt 'oude, vertrouwde woorden en uitdrukkingen' te missen konden we dit verband met een voorkeur voor oudere vertalingen niet vaststellen. Anders ligt dit, wanneer we mensen voorleggen: 'in de schriftlezingen uit de NBV heb ik moeite met. ..'. In de daartoe te benutten ruimte vult 29,6% van alle respondenten in: 'het soms té alledaagse, té moderne'. Hier licht wél een verband op met voorkeur voor oudere vertalingen. Enkele hoorders geven aan moeite te hebben met het ontbreken van de zgn. eerbiedskapitalen: de hoofdletters, bijvoorbeeld bij 'Heer'. Iemand schrijft: 'De eigentijdse taal spreekt mij aan, maar het is voor mij soms te "profaan". Ik mis de hoofdletters als God/Christus wordt bedoeld, te weinig eerbied.' De discussie Hijweege-Noorda herkennen we -en dat is een aardige uitkomst! -hier derhalve ook bij de hoorders. In ons onderzoek geeft 11,3% van de kerkgangers uit het onderzoek er nog aan te moeten wennen. Dat wordt echter niet als iets negatiefs ervaren. Een vrouw van 64 jaar schrijft: 'Het oude, vertrouwde zit er nog zo in. Geef de nieuwe vertaling even de kans om ook vertrouwd te worden. Dat gaat (voor mij) niet in een aantal maanden. Geef de vertaling kans van slagen.' Een ander zegt blij te zijn dat er een nieuwe vertaling is, ook voor de komende generatie, maar zij mist de woorden die zij gewend was te horen en voegt hier aan toe: 'door veel te lezen zullen de woorden uit de NBV (hoop ik) ook vertrouwd worden.' Eenzelfde positief gestemde ambivalentie menen we ook te bespeuren in het volgende opmerkelijke punt. Veel mensen die zich aangesproken weten door de 'begrijpelijke, toegankelijke én alledaagse, eigentijdse taal', zeggen tegelijkertijd (!) dat zij 'oude, vertrouwde woorden' missen.⁶¹ Het kan klaarblijkelijk gelijk opgaan: een positieve waardering én het missen van bepaalde, dierbare uitdrukkingen. Zoals iemand schrijft: 'mij spreken de eigentijdse woorden zeer aan' en, even verder, 'eigentijdse woorden vragen gewenning'.

Ten slotte, de helpende functie van de taal met het oog op de 'spiritualiteit' van de kerkgangers. We constateerden reeds dat de betrokkenheid bij de schriftlezingen hoog is. Raakt de taal, de woordkeuze, van de vertaling echter ook mensen persoonlijk? Uiteraard, de inhoud van het voorgelezene zal hier de doorslag geven. Niettemin weet tweederde van de hoorders (67,3%) zich door de woordkeuze persoonlijk geraakt. Een derde echter (32,7%) stelt: 'niet mee eens' of 'helemaal niet mee eens' (2,7%). De relatie tussen deze afwijzing en het missen van 'oude, vertrouwde woorden' of het moeite hebben met het 'soms té alledaagse' verdient nader onderzoek. Omgekeerd zou boeiend zijn na te gaan wat het is in de taal, dat mensen persoonlijk raakt. Nader kwalitatief onderzoek lijkt hier meer op te kunnen leveren.

Terugblik De NBV voldoet met glans aan een aantal belangrijke criteria voor een voorleesvertaling: verstaanbaarheid en vertrouwdheid, zij het dat dit laatste uiteraard bij velen nog moet groeien. Daarnaast kunnen we voorzichtig zeggen dat zij de kerkgangers lijkt te helpen in hun geestelijk leven en dat de taal evenzeer voor nieuwe generaties en buitenstaanders geschikt wordt geacht. De vertaling zet de hoorders niet op afstand, integendeel: de hoorders weten zich sterk bij de schriftlezingen betrokken. Of de preek, waarin de predikant wellicht geneigd zal zijn te zeggen wat er 'eigenlijk' staat, de hoorders wel op afstand plaatst, durven we hier niet te zeggen. Daartoe is homiletisch onderzoek nodig. Voorts is de verwachting dat de introductie van de NBV met opluchting zou worden toegejuicht door hen die opgegroeid zijn met de vertaling van 1951 in dit onderzoek niet bevestigd. De waardering van de nieuwe vertaling, in de affectieve en cognitieve dimensie, is weliswaar hoog, maar het percentage kerkgangers dat de vertrouwde taal mist en moeite heeft met het 'soms te alledaagse' is niet gering. We kunnen hiermee niet beweren dat velen aarzelend staan tegenover de NBV, maar in de antwoorden op de open vragen komt de 'conservative impulse' wel markant naar voren. De weerstand lijkt in de aangetroffen ambivalenties een voorzichtige bevestiging te vinden. Toch willen we dit artikel hiermee niet besluiten. Het verdient aanbeveling,

dunkt mij, eventuele weerstanden juist in gesprekken over de tekst goed te beluisteren en serieus te nemen. Bij deze gesprekken kunnen zowel de theorieën van Marris, Hijweege en Rapoport als het reeds door Noorda aangereikte inzicht in de verschillende genres en het aantoonbare behoud van religieuze termen in velerlei teksten, dienstig zijn. Na ons beperkte onderzoek behoeft de stelling dat de NBV het actieve luisteren naar de schriftlezingen sterk heeft bevorderd en dat de komende jaren zal blijven doen in elk geval geen betoog.

(Dr. H.P. de Roest is kerkelijk hoogleraar praktische theologie vanwege de Protestantse Kerk in Nederland, verbonden aan de Faculteit Godgeleerdheid van de Universiteit Leiden.)

Noten

- 1 Ik bedank mw. dr. Elpine de Boer, verbonden aan de Faculteit Godgeleerdheid van de Universiteit Leiden als universitair docent 'Methoden en technieken' en 'Godsdienstpsychologie', voor ondersteuning bij de opzet en voor de statistische verwerking van de onderzoeksresultaten. Bij de auteur is op aanvraag een bijlage bij dit artikel verkrijgbaar met codeboek, tabellen, frequenties en correlatiecoëfficiënten.
- 2 De NBV wordt geacht te functioneren als literaire en liturgische vertaling. Vgl. S.J. Noorda & P.C. Beentjes, 'Woord vooraf', in *Werk in uitvoering 3: Op weg naar de voltooid Nieuwe Bijbelvertaling*, Haarlem 2003, 8v.
- 3 P. Mafris, *Loss and Change*, London 1974/1986. De reactie op iets dat nieuw en anders is, is aanvankelijk veelal gereserveerd. Het bekende, vertrouwde en dierbare wordt beschermd. Deze manier van reageren, die Marris 'the conservative impulse' noemt, kan begrepen worden vanuit de behoefte aan continuïteit. Voor een godsdienstpsychologische toepassing op de NBV, zie N. Hijweege, 'Aangedaan door het Woord: Godsdienstpsychologische reflecties op "the conservative impulse" naar aanleiding van het verschijnen van de NBV', *Theologisch Debat* 2 (2005), 4-13. Hijweege beschrijft de affectieve verbondenheid met vertalingen, uitgedrukt in termen van 'dierbaarheid', vanuit godsdienstpsychologisch gezichtspunt. Zij laat zien hoe belangrijk taal is voor de kwaliteit van de religieuze betrokkenheid. Hieronder kom ik op haar visie terug.
- 4 Zie S. Noorda, 'De drang naar het nieuwe en de hang naar het oude vertrouwde', *Theologisch Debat* 1 (2004), 14-21, m.n. 20: 'Samenvattend is mijn stelling met betrekking tot de door Hijweege beschreven attitudes dat

- gehechtheid aan oude vertalingen weliswaar alle respect verdient maar zonder de implicatie dat uitsluitend klassieke vertalingen de bijbelse teksten adequaat weergeven en met de aantekening dat nieuwe generaties de kans verdienen zich op hun beurt te hechten aan een bijbelvertaling waarmee zij vertrouwd kunnen raken en die hun dierbaar kan worden.'
- 5 Zie R. Venema, 'Een kast voor het boek? De schriftlezing als liturgicum', in D. de Zeeuw & R. Kouwijzer (red.), *Liturgie, stelt het iets voor?* Amsterdam en Delft 2000, 84: 'De vaststelling dát de lezing uit de Schrift onderdeel vormt van de liturgie is geen overbodige, daar zich in menig protestantse eredienst het voorlezen zelf als een verplicht nummertje vooraf voltrekt.' Venema pleit voor reflectie op en experimenteren met nieuwe handelingen en gebaren, die het voorlezen uit de bijbel in de eredienst kunnen begeleiden en vormgeven.
 - 6 Bernard Lang spreekt over de schriftlezing als een 'intellectueel ritueel'. Een tekstgericht ritueel doet een beroep op het cognitieve vermogen. Er vindt kennisoverdracht plaats. Mensen moeten de tekst allereerst 'begrijpen'. De kennis waar het om gaat heeft echter vervolgens een bredere doorwerking. De kennis krijgt het karakter van 'existentiële' kennis. Vgl. B. Lang, *Sacred Games: A History of Christian Worship*, New Haven en London 1997, 146, 165.
 - 7 Vgl. A. Bryman, *Social Research Methods*, Oxford 2001, 40-45; I. Billiet, *Methoden van sociaalwetenschappelijk onderzoek: ontwerp en dataverzameling*, Leuven en Amersfoort 1994,4" druk; I. Billiet & H. Waage (red.), *Een samenleving onderzocht: Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*, i Antwerpen 2003, T druk.
 - 8 Aldus terecht Noorda, 'De drang naar het nieuwe', 21.
 - 9 Hierover kritisch Th. Long, 'And how shall they hear? The listener in contemporary preaching', in Th.G. Long & G.R. O'Day (ed.), *Listening to the Word: Studies in Ronor of Fred Craddock*, Nashville 1993, : 167-188. ,
 - 10 P.G. Swanbom, *Schaaltechnieken: Theorie en praktijk van acht eenvoudige schaalmodellen*, Meppel en Amsterdam 1982, m.n. hoofdstuk 4, 'De Likert-schaal', 96-126.
 - 11 J.A. van der Ven, *Ecclesiology in context*, Kampen 1993, 320.
 - 12 G.M. Lukken, *Rituelen in overvloed: Een kritische bezinning op de plaats en de gestalte van het christelijk ritueel in onze cultuur*, Baarn 1999, 58-70.
 - 13 Vgl. M. van Leeuwen, 'Een weg in tijd en ruimte', in M. Barnard ea. (red.), *De weg van de liturgie: Tradities, achtergronden, praktijk*, Zoetermeer 1998, 53-66.
 - 14 Hijweege, 'Aangedaan door het Woord', 7.
 - 15 Vgl. F.G. Immink, 'Een dubbele beweging', in M. Barnard ea. (red.), *De weg van de liturgie*, 67-89, m.n.73.
 - 16 G. T. van Gerwen, *Pastorale begeleiding door vrijwilligers; Empirisch-theologisch onderzoek naar de motivatie tot deelname aan pastorale zorg in levenscrises*, Kampen 1990, 28.
 - 17 H. Sundén, *Die Religion und die Rollen; Eine psychologische Untersuchung der Frommigkeit*, Berlin 1966, 27: 'Religiose Erlebnisse sind ohne religiose Referenzsystem, ohne religiose Tradition, ohne Mythos und Ritus undenkbar.' Sundén introduceert het begrip 'rol' om religieuze identificatieprocessen te verhelderen.
 - 18 H. Stoffels, 'Tussen binding en ontbinding: Kerkleden op zoek naar gemeenschap en individualiteit', *Praktische Theologie* 29 (2002), 432-450, m.n. 444.
 - 19 Vgl. *A Treasure in Earthen Vessels; An Instrument for an Ecumenical Reflection on Hermeneutics* (Faith and Order Paper, 182), Geneva 1998. Zie ook: M. van Leeuwen (red.), *De Bijbel in context; Oecumenische toenadering rond de Schriften*, Zoetermeer 2004, 12vv. Van Leeuwen onderscheidt drie kaders of contexten waarbinnen de bijbel functioneert: de vierende gemeente, de 'omringende cultuur' en de wetenschap.
 - 20 M. Barnard, 'Er loopt geen rechte lijn van synagoge naar kerk', in D. de Zeeuw & R. Kouwijzer (red.), *Liturgie*, 37.
 - 21 Met betrekkelijk grote zekerheid bestond de oudste kern van de synagogale dienst, vóór het jaar 70, uit een doorgaande lezing van de Tora en vermoedelijk werd er ook gelezen uit de profeten. Vgl. G. Rouwhorst, 'De lezing van de Schrift in de vroeg christelijke eredienst', in G. Westra (red.), *Liturgisch centrum; Taal in Schrift en Eredienst; Opstellen voor Dirk Monshouwer*, Hilversum 2001, 202.
 - 22 Over de aard en reikwijdte van de invloed van de synagogale liturgie op de liturgie van de Vroege kerk wordt al vele decennia gediscussieerd. Voor een helder overzicht: P.C. Bloth, 'Schriftlesung I', in *Theologische Realenzyklopädie (TRE)* 30, Berlin en New Vork 1999, 522-525. Zie ook: Rouwhorst, 'De lezing van de Schrift', 192-216; Lang, *Sacred Games*, 150vv.
 - 23 De oudste beschrijving van de schriftlezing als element in de liturgie is te vinden in Justinus Martyrs eerste apologie, welke gedateerd wordt omstreeks het jaar 152. Justinus vertelt hoe christenen uit de stad en het platteland zondags samenkomen. Dan wordt, 'zo lang als de tijd het toelaat', voorgelezen uit de 'gedenkschriften (apomnuoneumata) van de apostelen' en uit de 'geschriften (suggrammata) van de profeten'. Vgl. *Apologia maior* 67 in *Iustini Martyris apologiae pro Christianis*, red. M. Marcovich, Berlin en New York 1994, 129. Zie ook: Rouwhorst, 'De lezing van de Schrift', 209; Lang, *Sacred Games*, 145.

- 24 Barnard, 'Er loopt geen rechte lijn'.
- 25 N. Schuman, 'Schrift, boek, Bijbel, vertaling et cetera', in M. Barnard & P. Post (red.), *Ritueel bestek: Antropologische kernwoorden van de liturgie*, Zoetermeer 2001, 275-290, m.n. 279.
- 26 Schuman, 'Schrift', 280.
- 27 Vgl. Bloth, 'Schriftlesung', 536-538.
- 28 Vgl. J.A. van der Ven, *Practical Theology: An Empirical Approach*, Kampen 1993, 42. Volgens Van der Ven is de rituele activiteit van de eucharistie een 'dramatische symbolisering' van de hermeneutiek van de teksten en hun communicatieproces.
- 29 David Buttrick wijst hierop in een homiletische studie. De reformatoren refereren niet zozeer aan de bijbel in de geschreven vorm, maar aan het spreken van God: 'The model in which the Bible is understood is an oral model.' D. Buttrick, *A Captive Voice: The Liberation of Preaching*, Louisville, Kentucky 1994, 27.
- 30 M. Luther, *Tischreden*, Kritische Gesamtausgabe, 3. Bd., Weimar 1914, 125.
- 31 J. Calvijn, *Instituut: Of onderwijzing in de christelijke godsdienst*, vert. A. Sizoo, Delft 1949-1959, Boek IV, Hoofdstuk I, 5.
- 32 M.G.J. van der Velden, 'Als wij samenkomen -de gang van de liturgie', in M. J. G. van der Velden, W.P. van der Aa & H. J. de Bie jr., *Als wij samenkomen: Liturgie in de gereformeerde traditie*, Zoetermeer 2000, 13-41, m.n. 29.
- 33 Vgl. M. den DuIk, 'Wat verbeeldt de christelijke gemeente zich als ze zegt dat God haar aanspreekt?', *Teologische Studies/theological Studies* 58 (2002), 851-866.
- 34 Vgl. K.-H. Bieritz, 'Das Wort im Gottesdienst', in idem, *Gottesdienst der Kirche: Handbuch der Liturgiewissenschaft*, deel 13, Regensburg 1987, 72; K.-H. Bieritz, *Liturgik*, Berlin en New York 2004, 262v.
- 35 A.E. Malloch, 'On Hearing and Reading Scripture', *Worship* 68 (1994), 533-536.
- 36 Vgl. Barnard, 'Er loopt geen rechte lijn', 130.
- 37 Vgl. M. Barnard, 'Stiel en stijl: Over liturgisch voorgaan vanuit protestants perspectief', *Praktische Theologie* 26 (1999), 148-170, m.n. 37.
- 38 Vgl. Malloch, 'On Hearing and Reading Scripture'.
- 39 Vgl. S. Pattison & I. Woodward, 'Evaluation in Pastoral Theology and Pastoral Care', in I. Woodward & S. Pattison, *The Blackwell Reader in Pastoral and Practical Theology*, Oxford en Malden, Mass. 2000, 300-310.
- 40 Vgl. E. de Jong, 'Bijbelvertaling en liturgie', in G. Lukken & I. de Wit (red.), *Lezen intragumenten: De Bijbel als liturgisch boek*, Baarn 1998, 100-106, m.n. 104vv.
- 41 Het betreft 'vertaalprincipe A.2:4': bij religieuze termen is toetsing op hun bruikbaarheid in het Nederlands van belang. Het is een vertaalprincipe dat, blijkens de toelichting bij de vertaalmethode, tot 'heel wat discussie' heeft geleid. Vgl. 'Het eigene van de Nieuwe Bijbelvertaling', in *Werk in uitvoering* 3, 227. Noorda, 'De drang naar het nieuwe', 20, schrijft: 'Van de waarde van affectieve verbondenheid met vertrouwde vertalingen hoeft geen bijbelgenootschap overtuigd te worden.'
- 42 D.B. Forrester, J.I.H. McDonald & G. Tellini, *Encounter with God: An introduction to Christian Worship and Practice*, Edinburgh 21996, 5ff.
- 43 G. Landman, in *de ruimte van de Naam: Liturgische grondwoorden in het Onderricht van Mozes en hun invloed op het Nieuwe Testament en de christelijke eredienst*, Zoetermeer 1995, 256.
- 44 Zie ook K. Ouwens, 'De stoel der schadelijkheden: Gedachten bij de Nieuwe Bijbelvertaling', in *Eredienstvaardig: Tijdschrift voor liturgie en kerkmuziek* 21 (2005), 62-65.
- 45 R. Kohnstamm, 'Oude vertaling blijft beschikbaar', *NRC Handelsblad*, 9 januari 1999, 7.
- 46 Hijweege, 'Aangedaan door het Woord', II. Hijweege veronderstelt dat vooral de oudere generatie moeite zal hebben met het verlies van affectief geladen godsdienstige taal. De visie van Hijweege sluit o.i. aan bij de godsdienstwetenschappelijke theorie van R. Rapoport. In *Ritual and Religion in the Making of Humanity*, Cambridge 1999, 263-276, stelt Rapoport, dat in de liturgie vooral de verandering van woorden die de alledaagse realiteit transcenderen bij mensen weerstand oproept. Hij doelt daarbij met name op woorden die behoren tot de vaste liturgische teksten.
- 47 'De bijbel is geen homogene tekst qua taal noch naar genre of thematiek, en daarmee samenhangend is de bijbeltaal niet overal steeds dezelfde.' S. Noorda, 'De drang naar het nieuwe', 18.
- 48 Noorda, 'De drang naar het nieuwe', 19.
- 49 Voor 'heerlijkheid' bijvoorbeeld: glans, glorie (vooral in de Psalmen), luister, grootheid, tegenwoordigheid, macht, majesteit, eer en aanwezigheid. Al naar gelang de context. Vgl. 'Het eigene van de Nieuwe Bijbelvertaling', in *Werk in uitvoering* 3, 228-230.
- 50 K. Deurloo, 'Stank voor dank' en "eens": De NBV in beproeving', *In de Waagschaal* 34/10 (2005), 8: 'Met gemeentelieden oefenden wij destijds in de Amstelkerk te Amsterdam in de voorbereiding van de dienst duchtig op een goede voorlezing. De toon en het register zijn heel belangrijk, vooral wat de motiefwoorden betreft.'

- 51 M. de Mik-van der Waal, 'Dichterbij de lezer en hoorder van nu', In de *Waagschaal* 34/8, 22: 'Vanaf de introductie van de NBV lees ik uit de nieuwe vertaling op zondagmorgen in het midden van de gemeente. Ik merk aan de stilte dat de luisterdichtheid hoog is. Ik heb echt het gevoel, dat wat gelezen wordt, overkomt. Er gebeurt iets. De tekst maakt contact met de hoorder en de hoorder maakt contact met de tekst.' In een reactie op De Mik-van der Waal stelt C. Constandse, 'Om het horen van het Woord en het voortgaande gesprek over de NBV', In de *Waagschaal* 34/10 (2005), 6, echter: 'Is luisterdichtheid [voor de beoordeling van de vertaling, HPdR] een criterium? Wat kan het gewone gemeentelid daarover zeggen? Weinig. Dit is werk voor specialisten.' Hij voegt eraan toe: 'Hoe toegankelijk en begrijpelijk kan een bijbelvertaling eigenlijk zijn? (. ..) De NBV-vertaler loopt ver de doeltaal en de bijbehorende wereld van denkvormen en voorstellingen in, om het in die taal en die wereld heel precies te zeggen -met navenant veel betekenisverlies.'
- 52 P. Oussoren, A. Ronhaar & I. de Vlieger, 'Ter verantwoording', in *Naardense Bijbel*, Vught 2004, 1619.
- 53 'Een retorische tekst ook in vertaling retorisch laten klinken, gebeurt nooit door woordelijke omzetting van de brontekst.' 'Het eigene van de Nieuwe Bijbelvertaling', in *Werk in uitvoering* 3, 243; Zie ook: I. van Dorp, 'In discussie met Karel Deurloo over de Nieuwe bijbelvertaling', In de *Waagschaal* 34/7 (2005), 8-12.
- 54 P. Oussoren, A. Ronhaar & I. de Vlieger, 'Ter verantwoording', 1620, geven daarbij aan niet naar een ijzeren concordantie te hebben gestreefd, vgl. blz. 1620. Deurloo heeft tijdens een discussie in De Rode Hoed aangegeven, dat Oussoren soms niettemin 'doordrijft': 'Hij vertaalt ook de Hebreeuwse acrostichons met een Nederlands acrostichon en dat is wat overdreven.' Voor het verslag van de discussie, zie: (archief programmaverslagen).
- 55 *De Jong*, 'Bijbelvertaling en liturgie', 106.
- 56 Vgl. M. Barnard, 'De Nieuwe Bijbelvertaling in de liturgie', *Tijdschrift voor Liturgie* 89 (2005), 124137.
- 57 *Barnard*, 'De Nieuwe Bijbelvertaling in de liturgie'. 130.
- 58 Het betrof verschillende bijbelgedeelten uit de psalmen, de profetische geschriften, de geschriften (Spreuken), de evangeliën en de brieven van Paulus (1 Corinthe 13) op dezelfde zondag in juni 2005. Denkbaar was ook geweest dezelfde schriftlezingen in drie gemeenten te laten klinken. Daaraan kleefden echter bezwaren.
- 59 Ten aanzien van de uitspraak 'tijdens de schriftlezingen uit de NBV becroop mij een gevoel van verveling' antwoordt 94,6% 'niet mee eens' of 'helemaal niet mee eens'.
- 60 Het verschil met de kerkgangers met een lage of middelhoge opleiding is niet groot, maar wel significant en daarmee niet aan toeval toe te schrijven. Bovendien, bij de uitspraak 'ik vond de schriftlezingen uit de nieuwe bijbelvertaling moeilijk te volgen' is de groep met een lage opleiding het hiermee significant minder oneens dan de middelen hoogopgeleiden.
- 61 Cross-tabulatie, waarbij de categorieën 'begrijpelijke, heldere taal' en 'eigentijdse, moderne taal' gecombineerd werden en vervolgens gerelateerd aan antwoorden op de uitspraak 'wat ik mis in de NBV is', toont dit aan.